

Ю.В. Маліцкі (Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа, Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі)

АКТУАЛІЗАЦЫЯ АЦЭНАЧНАГА ЗМЕСТУ ЛЕКСІЧНЫХ АДЗІНАК У БЕЛАРУСКІМ ДЫЯЛЕКТНЫМ МАЎЛЕННІ

Ключавыя словы: прагматычны змест моўных адзінак, эмацыянальна-ацэначнае значэнне, дыялектнае маўленне.

Сфера жывога вуснага маўлення прасякнута суб'ектыўнымі адносінамі. Натуральна, што эмоцыі і матываваныя імі ацэначныя меркаванні знаходзяць адлюстраванне ў актах маўлення. У сувязі з рэалізацыяй моўнымі адзінкамі значэння суб'ектыўнай кваліфікацыйнасці ў мовазнаўстве шырока выкарыстоўваецца тэрмін “эмацыянальная ацэначнасць”. Такі від ацэнкі “прадстаўляе сабой меркаванне суб'екта (індывідуальнага або калектыўнага) аб каштоўнасці аб'екта, якое праяўляецца не як лагічнае суджэнне, а як адчуванне, пачуццё, эмоцыя моўцы” [1, с. 45].

Ацэначнасць як элемент семантыкі лексічнай адзінкі цесна звязана з умоўным паняццем “нормы”. Ацэначная афарбоўка значэння слова базуецца на ўвасабленні неадпаведнасці той ці іншай рэаліі прынятаму аб'ектыўнаму або суб'ектыўнаму стандарту. Гэты стандарт (“норма”) не з'яўляецца моўным фактарам, аднак адпаведнасць/неадпаведнасць яму аб'ектыўна ў змесце намінацыйных адзінак. У адносінах да чалавека гэта могуць быць знешнія або ўнутраныя рысы, якія вылучаюць аднаго індывіда на фоне іншых (тых, што адпавядаюць умоўнай “норме”), у адносінах да прадметаў і з'яў – колькасныя і якасныя паказчыкі праяўлення асобных актуальных прыкмет (напрыклад, большыя ці меншыя за “норму”), у адносінах да дзеянняў і працэсаў – неадпаведнасць звычайнаму, эфектыўнаму (“нармальнаму”) спосабу выканання або працяжання.

Корпус эмацыянальна-ацэначных адзінак як літаратурных моў, так і неўнармаваных камунікацыйных сістэм характарызуецца зменлівасцю і пастаянным імкненнем да абнаўлення. Умовы неафіцыйнай камунікацыі, а таксама пазамоўныя (побытавыя, міжсабовыя і сацыяльныя) акалічнасці зносін падштурхоўваюць моўцу шукаць новыя сродкі ўвасаблення эмацыйна-кваліфікацыйнай інтэнцыі. Пастаянны пошук такіх форм лагічна выводзіць моўную свядомасць за межы ўласна слова. У выніку, фармалізацыя суб'ектыўнага фактару адбываецца ў іншым аспекце – на ўзроўні спалучальнасных магчымасцей слова. “Як унутраны (псіхічны) стан чалавека выяўляецца фізіялагічна, так і “ўнутраныя станы” (значэнні) элементаў тэксту выяўляюцца ў іх сінтаксічных паводзінах” [2, с. 24–25].

Увага да спосабаў актуалізацыі ацэначнага зместу лексем падаецца цалкам лагічнай з улікам меркавання знакамітага швейцарскага лінгвіста XIX ст. Ш. Балі, які сцвярджаў, што слова без актуалізатара існуе ў

абстракцыі, а ў маўленчай плыні, у зносінах паміж людзьмі, яно нязменна суправаджаецца актуалізуючымі сродкамі [3].

Актуалізуючымі сродкамі (актуалізатарамі) у лінгвістычнай літаратуры прынята называць моўныя формы, якія аб'ектывуюць змест, узмацняюць і падкрэсліваюць семантычны патэнцыял слоў і выказаў. Агульны прынцып функцыянавання актуалізатараў заключаецца ў тым, што ў складзе выказвання эмацыянальна-ацэначная адзінка выкарыстоўваецца ў комплексе з пэўным словам або канструкцыяй. Іх задача – узмацніць, падкрэсліць або вылучыць, змест прагемы.

У якасці крыніцы матэрыялу мы абралі ілюстрацыйны матэрыял “Слоўніка беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча” [4] як аднаго з найбольш грунтоўных лексікаграфічных выданняў, прысвечаных беларускаму рэгіянальнаму маўленню.

Паводле назіранняў, у беларускім дыялектна-гутарковым маўленні сувязь актуалізуючай канструкцыі з адпаведнай ацэначнай лексмай ў пераважнай большасці выпадкаў абумоўлена зместавымі характарыстыкамі апошняй. Гэтая сувязь рэалізуецца адным з наступных спосабаў.

1. **Супрацьпастаўленне.** Яго прынцып заключаецца ў прамым супастаўленні аб'екта намінацыі (рэальнай з'явы або дзеяння) з абстрактным “ідэальным” вобразам гэтай самай з'явы (або дзеяння). У дачыненні да дзеяння гэта можа выглядаць наступным чынам: *Ёрзаць, а не рабіць можаш* (ёрзаць ‘рабіць абы-як’); *Кот скварку куцяя, куцяя, а не есь, а куцяя, скуцоў скварку* (куцяць ‘доўга перажоўваць што-н.’); *Парасяты не ядуць, а пурзоляцца* (пурзоліцца ‘неахвотна есці’) і г.д. У дачыненні да з'явы (у дадзеным выпадку – асобы): *Пубуўня ты, а не чалавек!* (пубуўня ‘гультай’). У фармальным аспекце актуалізатар, як правіла, звязваецца з ацэначнай лексмай пры дапамозе сінтаксічнай канструкцыі са злучнікамі *а* і часціцай *не*.

2. **Тлумачэнне.** Яго прынцып заключаецца ў тым, што актуалізатар непасрэдна раскрывае змест прагемы, называючы падставы адпаведнага кваліфікацыйнага меркавання моўцы: *Ах ты пустыня, брэшааш абы-што!* (пустыня ‘ілгун’); *Смэрда ты – бакі гразныя!* (смэрда ‘хто неахайны’); *Усё ніхтэляць* дзіцям: *і ежнае, і адзежнае, і грошы* (ніхтэліць ‘аддаваць усё’); *От пумпара якая – усё ёй не так* (пумпара ‘хто бурклівы’) і інш. Такі тып сувязі актуалізатара з ацэначнай лексмай характэрны пераважна для назоўнікаў.

3. **Выніковасць.** Прынцып сувязі актуалізатара з ацэначнай лексмай у дадзеным выпадку заключаецца ў падкрэсліванні высокай выніковай значнасці рэаліі. Часам яна выражаецца непасрэдна: *Ён ей так зажверыў – нос разбіў* (зажверыць ‘ударыць, стукнуць’); *І калі збабаню калом па пасцелі, аш рэха ідзець, а чорт і ня ўцякаіць, толька блішчыць* (збабаныць ‘ударыць, стукнуць’); *Перавёў дзягай, аш след астаўся* (перавесці ‘моцна ўдарыць чым-н.’) і інш. Часам – апасродкавана, праз

эмоцыю, якая перадаецца пры дапамозе вобразнага ўстойлівага звароту з адпаведным значэннем: *Столькі людзей **нашышкаецца** ў аўтобус – не прадыхнеш (нашышкаца ‘набіцца’); Грат **садануў**, хоць грабі лапатай (садануць ‘раптоўна выпасці ў вялікай колькасці’) і інш. Такі тып сувязі актуалізатара з ацэначнай лексмай характэрны для дзеясловаў.*

4. **Адчужэнне.** Яго прынцып заключаецца ў фармалізацыі моўнымі сродкамі адчужальных адносін да аб’екта намінацыі. Такія адносіны, як правіла, выражаюць жаданне моўцы адмежавацца, адасобіць сябе ад названых рэалій і, адпаведна, нясуць выразную эмацыйна адмоўную маркіроўку за кошт актуалізацыі пачуццяў грэбавання, пагарды і г.д. Асноўныя формы моўнага ўвасаблення эмоцыі негатыўнай адчужанасці – займеннікі кшталту *нейкі, гэtkі* і г.д.: *Прышоў да іх некі **кадаўбянік** (кадаўбянік ‘няўдалы чалавек, які мае загану’); *Наварыла ты нейкай кісляціны (кісляціна ‘надта кіслая страва’); *Выбралі гэткую **дзяндзеру!** (дзяндзера ‘няўклюд, недарэка, расцяпа’) і інш. Да вылучальных адносін, з пэўным дапушчэннем, можна аднесці і пашыраныя выпадкі выражэння ацэначнага зместу за кошт лексічных формул, у аснове якіх ляжыць інверсія: *Манюка ён. От жа ж і манюка ты!; *Навалач ты, прэч адсюль!; *Напузырылася я, цяпер магу ня есці да раніцы, а таксама *От крывежына нішчасная, некуды папёрся!* (крывежына ‘хто крывы’) і інш.******

Літаратура

1. Лукьянова, Н. А. Экспрессивная лексика разговорного употребления (проблемы семантики) / Н. А. Лукьянова. – Новосибирск : Наука, 1986. – 227 с.
2. Колшанский, Г. В. Контекстная семантика / Г.В. Колшанский. – М. : Наука, 1980. – 149 с.
3. Балли, Ш. Французская стилистика: Пер. с франц. / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. лит., 1961. – 394 с.
4. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5 т. Т. 1 – 5 / Рэд. Ю.Ф. Мацкевіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979 – 1986.

Г.К. Семянькова (Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава)

ФРАЗЕАЛАГІЗМЫ З СЕМАЙ ‘ПАВОДЗІНЫ ЧАЛАВЕКА’ У ГАВОРКАХ ЖЫХАРОЎ ВІЦЕБШЧЫНЫ

Ключавыя словы: фразеалагізм, фразеалагічная адзінка, фразеалогія, фразеаграфія, рэгіянальны фразеалагізм, рэгіянальная фразеалогія.

Нацыянальная і культурная спецыфіка кожнай мовы найперш выяўляецца праз яе фразеалагічныя сродкі, што ўтрымліваюць багатую інфармацыю, якая дапамагае зразумець асаблівасці матэрыяльнага і духоўнага жыцця пэўнай этнічнай супольнасці [1, с. 17]. Антрапацэнтрызм фразеалагізмаў заключаецца ў іх магчымасці апісваць розныя бакі